

VJERONAUČNI UDŽBENIK KAO NASTAVNO SREDSTVO

RUDI PALOŠ

Salesianum

Institut za religijsku pedagogiju i katehetiku
Vlaška 36, 10000 Zagreb

Izvorni znanstveni rad

Primljeno 3. 11. 1995.

UDK 371.671:238

238:371.671

Sažetak

Uvođenjem vjeronauka u hrvatske osnovne i srednje škole nastala je u Republici Hrvatskoj nova situacija kojoj se mora prilagoditi i katolička crkvena zajednica. S obzirom na knjige koje se u školi upotrebljavaju, a to su vjeronaučni udžbenici, nužno je razlikovati ih od knjiga koje se upotrebljavaju u župnoj katehezi ili općenito u vjerskoj pouci unutar župne zajednice, a koje se po već ustaljenom običaju nazivaju katekizmi. Radi što boljeg razumijevanja proučavane problematike, autor prvo podsjeća na značenje katekizma kroz povijest da bi zatim ukazao na srodnosti i razlike između župne kateheze i školskog vjeronauka. Napokon se govori o školskom udžbeniku općenito da bi se zatim ukazalo na neke osnovne značajke školskog vjeronaučnog udžbenika, s obzirom na njegovo oblikovanje i na postojeće oblike, kao i na neka njegova problematična obilježja.

0. UVOD

Za bolje razumijevanje problematike današnjih školskih vjeronaučnih udžbenika, korisno je prisjetiti se nekoliko činjenica iz povijesti koje se odnose na nastanak, značenje i povijesni ustroj katekizma kao knjige. Prema nekima, kada je riječ o katekizmu, treba započeti od *Novog zavjeta*: to je prvi kršćanski katekizam. Drugi opet spominju crkvene oce prvih stoljeća kršćanstva i njihova znamenita djela. Tako se npr. spominje sv. Augustin i njegov *Enchiridion de fide, spe et caritate*¹.

1. KATEKIZAM I NJEGOVO ZNAČENJE KROZ POVIJEST

Kao što sam to već jednom zgodom u ovom časopisu napomenuo, katekizam ima višestoljetnu bogatu povijest.² S obzirom na našu temu, ovdje je dovoljno ponovno podsjetiti na sheme koje se javljaju u pojedinim katekizamskim djelima, bolje rečeno u situacijama u kojima je riječ o produbljivanju i

o učvršćivanju u vjeri kao i u nastojanjima da se postigne što dublje i zrelije poznavanje i življenje vjere. S time u svezi nužno je podsjetiti da Toma Akvinski u svojim korizmenim propovijedima u Napulju 1273. postavlja shemu koja se ponešto razlikuje od Augustinove. Toma ističe raspored: što vjerovati, što željeti i što činiti. Ta će podjela imati ogroman utjecaj na katehizaciju u sljedećim stoljećima.

- 1 Kratki prikaz toga Augustinova djela, koje uvodi trostruku vjeronaučnu podjelu (vjera, ufanje, ljubav), vidi u: E. PAUL, *Geschichte der christlichen Erziehung. Band 1. Antike und Mittelalter*, Freiburg-Basel-Wien, Herder, 1993, str. 224-225.
- 2 U svezi s tim pitanjima kao i općenito s obzirom na zamisao i pripremu sveopćeg katekizma u Katoličkoj crkvi već sam pisao u ovom časopisu. Usp. R. PALOŠ, "Katekizam Katoličke crkve". U *očekivanju hrvatskog prijevoda*, u: "Kateheza" 15(1993)4,247-263. Detaljnije o tome vidi u: A. ETCHEGARAY CRUZ, *Storia della catechesi*, Rim, Ed. Paoline, 1983, str. 176-183.

Klasični katekizmi, bilo da je riječ o protestantskima, među kojima najznačajnije mjesto svakako zauzimaju katekizmi M. Luthera (*Veliki i Mali katekizam*, 1529), ili o katoličkim katekizmima, npr. isusovca P. Kanizija (*Veliki, Srednji, Mali katekizam*; 1555-1559), često imaju ovu shemu:

1. *Mudrost* (vjera, simbol vjere /Vjervanje/, Očenaš, Zdravomarijo, Ljubav, Božje i crkvene zapovijedi, sakramenti);

2. *Pravednost* (stvari koje treba izbjegavati i stvari koje treba prakticirati).

Najnoviji *Katekizam Katoličke crkve* u svom sadržaju slijedi Tominu shemu, odnosno shemu tridentskog katekizma: Vjervanje, Slavlje kršćanskog otajstva (sakramenti), Život u Kristu (moral, deset Božjih zapovijedi), Kršćanska molitva.³

Toliko o klasičnim katekizmima, barem što se tiče njihova ustroja. Podsjetimo se međutim na još nekoliko drugih činjenica. Tijekom povijesti, od XVI. do XIX. st. u Katoličkoj crkvi postoje sljedeći katekizmi: a) *sveopći*: Tridentski katekizam odnosno Katekizam Pija V. (1566); b) *partikularni*: državni, npr. *austrijski*, za Austrougarsku Monarhiju, *carski* za Napoleonovo francusko carstvo, odnosno biskupijski, za svaku biskupiju posebno, a to je praktično značilo da je u pojedinoj zemlji, npr. u Francuskoj, bilo na desetine i stotine katekizama, doslovno barem koliko i biskupija.⁴ Osim toga, s obzirom na obujam i dob naslovnika, razlikuju se Veliki, Srednji i Mali katekizam. Razlike su se nerijetko odnosile na obujam te se u tome smislu može govoriti i o različitom sadržaju. Što se pak tiče didaktičko-metodoloških zahtjeva u današnjem smislu riječi, o tome se s obzirom na te knjige ne može izravno raspravljati: naglasak je bio na sadržaju, a poimanje metode i metodike tada se u mnogočemu razlikovalo od onoga što se danas općenito razumijeva pod tim pojmom.

Na kraju govora o klasičnom katekizmu treba ipak reći koju riječ posebno i o metodi i o nekim drugim značajkama te vrste knjiga. Prvi su katekizmi često pisani latinskim jezikom, a to nam odmah daje naslutiti da nisu bili namijenjeni širokoj čitateljskoj publici. Osim toga, treba se prisjetiti da je u

ono vrijeme većina pučanstva bila nepismena. Upravo ta činjenica, te činjenica da su župnici i redovnici, kao i pojedini kaptoli i drugi članovi crkvene hijerarhije ili drugi članovi crkvene zajednice, osnivali župne, kaptolske ili redovničke pučke i više škole, dovodi do posve nove činjenice: katekizam postaje i školska početnica.⁵ Učenici naime iz te knjige prvo uče čitati, a zatim su odnosno istovremeno poučavani i u vjeri. Ipak, takvi su slučajevi u tim prvim vremenima pojave katekizma bili još uvijek rijetkost pa nas ne treba čuditi ustroj i (dijaloška) metoda klasičnog katekizma: tu nalazimo već gotova, oblikovana i zapisana pitanja i odgovore. Vjeroučitelj, a to je redovito svećenik, čita iz katekizma, a vjeroučenici za njim naglas ponavljaju: prvo pitanje, a zatim odgovor. Taj se proces ponavlja sve dok vjeroučenici ne savladaju sve gradivo, što je zapravo značilo da su naučili napamet sva pitanja i odgovore (u nekim ih je slučajevima, za više razrede, bilo nekoli-

3 Usp. *Katekizam Katoličke crkve*, Zagreb, Hrvatska biskupska konferencija, 1994.

4 Usp. P. BRAIDO, *Lineamenti di storia della catechesi e dei catechismi. Dal "tempo delle riforme" all'età degli imperialismi (1450-1870)*, Leumann (To), Elle Di Ci, 1991, str. 336-339. U Napoleonovom *Carskom katekizmu* - pisanom kao što je to tada bio običaj - u obliku pitanja i odgovora, u sedmom se poglavlju nalazi poseban dodatak o poslušnosti građanskoj vlasti. Tu se među ostalim kaže (str. 338): "Pitanje: *Koje su dužnosti kršćana s obzirom na prinčeve koji njima vladaju. Koji su naše dužnosti posebno prema Napoleonu Prvom, našem caru?*

Odgovor: Kršćani su dužni prinčevima koji njima vladaju, a mi to moramo posebno Napoleonu prvom, našem caru, iskazivati ljubav, poštovanje, poslušnost, vjernost, služiti vojsku, davati zapovjedene doprinose za očuvanje i za obranu carstva i njegova prijestolja; dužni smo osim toga žarko moliti za njegovo zdravlje i za duhovni i vremenski napredak države."

5 Usp. V. PANDŽIĆ, *Hrvatske početnice u Bosni i Hercegovini u 19. stoljeću*, u: M. PRANJIĆ - N. KUJUNDŽIĆ - I. BIONDIĆ (ur.), *Uloga Katoličke crkve u razvoju hrvatskog školstva*, Zagreb, Hrvatska akademija odgojnih znanosti, 1994, str. 125-138. Korisno je u tome smislu pogledati i druge priloge u toj knjizi, naročito, kao što je očito i iz naslova, s obzirom na Katoličku crkvu i njezinu ulogu u razvoju hrvatskog školstva.

ko stotina!). Takav oblik zadržao se sve do kraja prošloga, odnosno do početka ovog stoljeća, a tako ustrojenih katekizama ima i danas, na hrvatskom jeziku također.⁶

Članovi Njemačkog katehetskog društva (DKV) su krajem prošloga stoljeća, potaknuti opažanjem koje ih navodi na nužnost preustroja vjeronauka i vjeronaučnih knjiga, opazili npr. sve veću nezainteresiranost učenika za vjeronauk. Stoga su se odlučili okoristiti dostignućima i iskustvima svjetovnih pedagoga te u nastavu školskog vjeronauka uvesti određene novosti u kojima se očituje interes za konkretnu stvarnost u kojoj učenik živi. Te novosti, a to je ovdje nužno posebno naglasiti, uvode i u ustroj školskog vjeronaučnog udžbenika, u kojem se, kao i u školskom vjeronauku općenito, zapaža sve veći gubitak smisla za stvarnost: prevladava apstraktno znanje koje ne nalazi odjeka u konkretnom iskustvu djeteta. Osim toga, teme koje se u takvim knjigama obrađuju nerijetko su bile daleko od vjeroučenikovih svakodnevnih iskustava, govor udžbenika bio je daleko od konkretnog vjeroučenikovog govora⁷, a ilustracija u takvim udžbenicima u početku uopće nije ni bilo, dok su prve koje se u takvim knjigama javljaju bile i opet, nerijetko upravo u tom smislu, manjkave⁸. Tako se malo-pomalo mijenja izgled i sadržaj katekizma i školskog vjeronaučnog udžbenika: od prvih, vrlo jednostavnih dodatnih tumačenja uz obavezna gotova pitanja i odgovore sve do onoga što već danas poznajemo bilo kada je riječ o katekizmima bilo kada je riječ o vjeronaučnim udžbenicima.⁹

Zadaća katekizma jest uvođenje i/ili poučavanje u vjeri. On je ujedno i pravilo vjere i tumačenje predaje. Općenito govoreći, katekizam može biti:¹⁰

- osnova i pomagalo za usmenu pouku u obitelji;
- polazna točka za poučavanje nauka i za župnikovu propovijed;
- didaktički priručnik za nastavnike i odgojitelje;
- knjiga za čitanje i osobno proučavanje;
- školski udžbenik za katehetsko-školskovjeronaučnu nastavu.

2. ŽUPNA KATEHEZA I ŠKOLSKI VJERONAUK

Da bismo razumjeli srž pitanja kojim se bavimo i u čemu leži problem, potrebno je prisjetiti se nekoliko osnovnih postavki s obzirom na navještaj vjere općenito, odnosno s obzirom na danas sve očitije nastojanje da se razlikuju župna kateheza i školski vjeronauk, odnosno katekizam i vjeronaučni udžbenik. Bilo bi možda uputno ponovno se zapitati koliko je u nas sretno izabran naziv "vjeronauk u školi" ili "školski vjero-

- 6 Usp. E. PAUL, *Geschichte der christlichen Erziehung. Band 2. Barock und Aufklärung*, Freiburg-Basel-Wien, Herder, 1995, npr. str. 31 ssl (A. Possevino i njegova metoda), zatim str. 71 ssl ("prvenstvo 'teksta pred objašnjavanjem'"). Na hrvatskom je jeziku nedavno objavljen poznati katekizam u pitanjima i odgovorima, čije je izvorno izdanje objavljeno početkom ovog stoljeća 1905. i zatim 1912. u Rimu: *Veliki katekizam proglašen od sv. Pija X*, Split, Verbum 1992. Ovdje nalazimo ukupno 1212 pitanja i odgovora (993+219) te još 142 paragrafa u dijelu naslovljenom "Kratka povijest religije". Šteta je što u hrvatskom prijevodu nema dodatka koji bi govorio i o novijoj crkvenoj povijesti, poglavito o II. vat. saboru, a isto bi tako bilo više u duhu današnjega crkvenog govora da se barem uz izvorni naslov "Kratka povijest religije" dodao podnaslov (ili - naslov!) "Kratka povijest spasenja". Međutim, ovdje je prije svega riječ o metodološko-didaktičkom vidu vjeronaučnog, napose školskovjeronaučnog udžbenika, a tu bi s obzirom na ovu knjigu danas bilo mnoštvo primjedaba! Na ovom mjestu podsjećam tek da su i u ovoj i njoj sličnim knjigama unaprijed formulirana i zapisana i pitanja i odgovori, što je za današnje pedagoške postavke u najmanju ruku vrlo dvojbena pedagoški postupak. U svezi s tim katekizmom vidi: U. GIANETTO, *Katekizam Pija X*, u: M. PRANJIC (ur.), *Religijsko-katehetsko-pedagoški leksikon (=RPKL)*, Zagreb, Katehetski salezijanski centar, 1991, str. 356-358.
- 7 Usp. F. WEIDMANN, *Das Religionsbuch*, u: ISTI (ur.), *Didaktik des Religionsunterrichts*, Donauwörth, Auer, 1992, str. 253-265, ovdje 254.
- 8 Usp. B. WERNER, *Die Illustrationen der Religionsbücher*, u: H. HALBFAS, *Fundamentalkatechetik. Sprache und Erfahrung im Religionsunterricht*, Düsseldorf, Patmos, 1969, str. 185-192.
- 9 S obzirom na *Društvo njemačkih kateheta* za osnovne podatke na hrvatskom jeziku vidi u: V. HERTLE, *Deutscher Katecheten Verein*, u: *RPKL*, str. 131-132, a s obzirom na njihove potihvate na području katekizamske i religijskopedagoške problematike, usp. U. GIANETTO, *Münchenska metoda*, nav. dj., str. 484-485.
- 10 Usp. W. LANGER, *Katekizam (kriteriji)*, u: *RPKL*, str. 353-355.

nauk" (dok se u svijetu, kad je riječ o školi, uglavnom govori o "katoličkoj religioznoj nastavi" i sličnom), ali taj problem za sada moramo ostaviti po strani.¹¹

2.1. Župna kateheza

Povijest nam pokazuje da je u Katoličkoj crkvi tijekom stoljeća postojala jasna razlika između vjerskog poučavanja u okviru crkvene zajednice i slične djelatnosti koja se odvijala u okviru neke školske ustanove. Izraz "kateheza" tijekom povijesti ukazivao je na različite stvarnosti, ali u širem značenju on uvijek označava produbljeno shvaćanje kerigme, produbljivanje prvog i temeljnog navještaja Radosne vijesti. Iako stajališta raznih autora nisu još uvijek u potpunosti iskristalizirana s obzirom na konkretan teoretski i praktičan odnos kateheze općenito te župne kateheze i školskog vjeronauka u posebnom smislu riječi, ipak se može gotovo sa sigurnošću ustvrditi kako te dvije stvarnosti nisu i ne smiju biti suprotstavljene jedna drugoj. Međutim, što je također i osobito važno, nisu i ne mogu biti jedno te isto, barem ne danas i u današnjem svijetu. Ukratko, u okviru vjerske zajednice, npr. župe, može se i mora govoriti o izrazitom i jasnom *navještaju vjere*, pa se u tu svrhu govori npr. o župnoj katehezi.

Treba međutim podsjetiti da se "potreba pojašnjenja izraza, s obzirom na katehezu, postavlja iznova gotovo u svakom razdoblju, bilo stoga što se govori o katehezi u odnosu na vrlo različite djelatnosti, bilo stoga što se upotrebljavaju drugi izrazi za označavanje iste katehetske funkcije, bilo, napokon, stoga što je kateheza u odnosu s drugim sličnim službama i s njima je povezana, a s obzirom na koje nije uvijek lako povući demarkacione linije jedne službe od druge"¹².

2.2. Vjeronauk u školi

Razvoj ljudskoga društva, dostignuća demokracije, međuljudska i vjerska tolerancija, činjenica da se priznaje ravnopravnost raznih religija i mogućnost njihova istovremenog postojanja na istom zemljopisnom i političkom području, kao i napredak i

dostignuća pedagoških znanosti i znanosti o odgoju i obrazovanju općenito, zahtijevaju specifičan ustroj i izvođenje onoga što se danas kod nas zove "vjeronauk u školi". Ovdje je riječ o jednom od školskih predmeta, a zahtjev je suvremene pedagogije i kurikularne teorije, da i vjeronauk ima u vidu tzv. interdisciplinarnost, tj. postojanje i odgovarajuću autonomnost drugih školskih disciplina i predmeta, kao i drugih svjetonazora i gledišta. Osim toga, škola kao institucija postavlja pred sve oblike nastave, odgoja i obrazovanja određene zahtjeve kojima i vjeronauk treba biti vjeran.

S obzirom na vjeronauk u školi i na opravdanost njegova postojanja kao jednog od ravnopravnih školskih predmeta, možda nam može korisno poslužiti razmišljanje koje kaže: "Kada danas u /određenoj, *m.o./* demokratskoj državi ne bi bilo zajednicâ vjernika sposobnih da na specifičan način, tj. krepošću svoje vjere, doprinose životu i kulturnom razvoju, tada ni vjeronauk u školi ne bi bio opravdan. Spoznaje o kršćanstvu bile bi sasvim mirno predmet drugih školskih disciplina, kao što se to npr. događa s grčko-rimskom mitologijom ili s religijama drevnih naroda".¹³ Uistinu, i država i Crkva teže k što potpunijem formi-

11 O tome je, istina, bilo u nas rasprava prigodom opće diskusije o razlozima za uvođenje vjeronauka u školu ili protiv njega. Ipak, možda upravo zbog nedostatka vremena - bilo je tada pitanje: uvesti ili ne uvesti jedan takav predmet u hrvatske škole - rasprava se usredotočila više na razloge za uvođenje i protiv njega, a manje na sâm naziv. Možda je to bilo i stoga što su neki prijedlozi oko imena bili previše općeniti, npr. prijedlog o uvođenju "religijske kulture" i tome slično, dok je očito praksa u svijetu, još i danas, da takav predmet bude jasno konfesionalno određen. Usp. s time u svezi razne članke objavljene u našem časopisu, počevši od broja 4 u god. 1990. i dalje. Veći dio tih članaka ponovno je objavljen i u knjizi M. PRANJIĆ, *Srednjoškolski vjeronauk u Republici Hrvatskoj*, Zagreb, Katehetski salezijanski centar, 1994. Vidi također: Ž. KUSTIĆ i dr., *Vjeronauk u duhovnoj obnovi Republike Hrvatske. Zbornik radova*, Split, Tajništvo za pastoral Franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja, 1992.

12 E. ALBERICH, *Kateheza*, u: *RPKL*, str. 331-336, ovdje str. 332.

13 R. REZZAGHI, *Didattica della religione cattolica*, Brescia, La Scuola, 1990, str. 54.

ranju osobnosti čovjeka i u tome su smislu, s obzirom na školu i na konkretnu školsku problematiku, njihove perspektive konvergentne.

S obzirom na ciljeve koji se postavljaju pred predmet "Vjeronauk u školi", "Vjeronaučni program za srednje škole" u Republici Hrvatskoj ističe višestrukost ciljeva, razlikujući pritom: teološke ciljeve (vjernost Bogu) i antropološke ciljeve (vjernost čovjeku), da bi se odmah zatim istaknula i četverovrsna odgojno-obrazovna načela istog programa: teološka, antropološka, školskodidaktička i odgojna.¹⁴

U Njemačkoj se o tim pitanjima opširno raspravljalo te ondje postoji bogata i vrlo detaljna literatura, a o tome je raspravljala i, danas već - usudio bih se reći - *legendarna*, würzburška sinoda njemačkih biskupija, čije smo zaključke s obzirom na školski vjeronauk nedavno dobili i u hrvatskom prijevodu.¹⁵ U tom se dokumentu iznose *kriteriji* za utemeljenje vjeronauka kao školskog predmeta, pozivajući se na njemački državni ustav, da bi se zatim upozorilo na *pedagoški i teološki* vid promatranog predmeta, ističući zatim i *ciljeve* katoličkoga školskog vjeronauka, odnosno razloge i povode *zanimanja Crkve* za školski vjeronauk, odnosno razloge i obrazloženje njegove *konfesionalnosti*.¹⁶

Zanimljivo je vidjeti što o tom problemu kažu i drugi. Tako talijanski program školskog vjeronauka npr. kaže: "Vjeronauk u školi doprinosi na izvoran i specifičan način formaciji čovjeka, promičući razvoj osobnosti učenika u religioznoj dimenziji" (par. 1). Takav predmet, s obzirom na svoju odgojnu funkciju, ne pretpostavlja vjeru niti je k njoj kao prvotnom cilju upravljen. Ta postavka ne omalovažava vjeru niti želi laicizirati kršćanstvo. Jednostavno se, upravo imajući u vidu moguće naslovnike tog predmeta, dakle učenike koji će ga pohađati, želi ne selekcionirati ih unaprijed nego svima dati mogućnost da dobiju isti i jednako autentičan religiozni prijedlog, a da se od njih ne traži i odgovor koji bi morali dati upravo i za vrijeme ovog predmeta. Vjeronauk u školi je zapravo *služenje*, a ne zapovijedanje ili umiljavanje Crkve školi i

novim naraštajima. Prema istom (talijanskom) programu, ciljevi takvoga školskog vjeronauka jesu: odgoj religiozne savjesti; poticanje i buđenje pitanja koja se odnose na smisao života, poimanje svijeta, ideale koji nadahnjuju čovjekovo djelovanje; ponuda učeniku kako bi mogao stvoriti osobne stavove i temeljna uporišta s obzirom na religiju i kulturu i s time u svezi doći do slobodnog i svjesnog osobnog stajališta; nastojanje da se nadiđu tzv. djetinjasti modeli religioznosti i poimanja kršćanstva; promicanje pounutarnjenja vrijednosti i moralne dosljednosti; promicanje osobne zrelosti vlastitog identiteta u odnosu na Boga i na kulturnu i društvenu stvarnost.¹⁷

Religiozni odgoj želi u učeniku promicati duhovne stavove koji će mu omogućiti što zrelije i osobnije suočavanje s religioznom problematikom. Riječ je o sljedećim stavovima: a) otvaranje za smisao za Boga i

14 Usp. M. PRANJIĆ, *Program katoličkog vjerskog odgoja u srednjoj školi*, u "Kateheza" 13(1993)3,5-18, ponovno objavljeno u: ISTI, *Srednjoškolski vjeronauk u Republici Hrvatskoj*, nav. dj., str. 29-37; *Vjeronaučni program za srednje škole (opće upute)*, u: S. TEŽAK (ur.), *Plan i program vjerskog odgoja i obrazovanja. Glasnik Ministarstva prosvjete i kulture Republike Hrvatske, Posebno izdanje. Nastavni planovi i programi*, str. 77-103. Ponovno objavljeno pod naslovom: *Vjeronaučni program za srednje škole (opće upute)*, u: M. PRANJIĆ, *Srednjoškolski vjeronauk u Republici Hrvatskoj*, nav. dj., str. 39-40 (41-92).

15 Usp. ZAJEDNIČKA SINODA BISKUPIJA SAVEZNE REPUBLIKE NJEMAČKE, *Vjeronauk u školi*, Zagreb, Katehetski salezijanski centar, 1995. Izvorno je izdanje tiskano još 1976. godine, ali je za nas i za našu crkvenu i društveno-političko-školsku situaciju još uvijek vrlo aktualno.

16 Usp. ZAJEDNIČKA SINODA..., *Vjeronauk u školi*, nav. dj., t. 2: *Koncept školskog vjeronauka*, str. 20-43. Na žalost, kod nas pitanje ovog predmeta još nije posve zakonski regulirano iako postoje konkretni nagovještaji da bi uskoro i to pitanje moglo biti riješeno posebnim sporazumom Svete Stolice i Republike Hrvatske, a nadamo se i odgovarajućim zakonom koji će to pitanje regulirati i s obzirom na ostale vjerske zajednice prisutne i djelatne u Republici Hrvatskoj, uvažavajući i njihova prava i potrebe.

17 Usp. F. MONTUSCHI, *Criteri e problemi per la elaborazione di un piano di lavoro*, u: C. CHECCACCI i dr., *Religione nella scuola media*, Leumann (To), LDC, 1979, str. 58-62.

za duhovne vrijednosti; b) smisao za istinito i dobro; c) nadilaženje netolerancije i fanatizma; d) solidarnost s onima koji su na stanoviti način zakinuti. Može se osim toga još dodati da vjeronauk u školi, kao jedan od prihvatljivih prijedloga koji žele pružiti odgovor na pitanje o smislu života što je svojstveno svakom čovjeku, treba učenika osposobiti za: a) poznavanje izvora kršćanske predaje; b) dokumentiranje izvora kršćanske predaje; c) povijesna istraživanja o kršćanstvu u svome mjestu, državi, Europi; d) suočavanje s drugim značajnim religioznim oblicima - spoznajna sposobnost slušanja, intuicije, kontemplacije. S obzirom na opću i obvezatnu školu treba istaknuti da je jedan od njezinih temeljnih zadataka da i na religijskom području zajamči poznavanje, stručnost, sposobnost tumačenja i izbora. To ulazi u okvir njezina služenja društvu i učenicima, bez obzira na njihov trostruki početni stav: a) oni koji su vjernici i prakticiraju svoju vjeru osobno i u obitelji; b) oni koji su vjernici po tome što su kršteni, a možda su primili i koji sakrament, ali ni oni ni njihova obitelj nisu praktični vjernici; c) oni koji nisu i ne žele biti vjernici, ali žele biti upoznati s naukom npr. Katoličke crkve. Vjeronauk u školi, svojim odgojnim doprinosom, promiče: znakovitost, objektivnost i govor s obzirom na religiju.¹⁸

Iako se već prije više desetljeća, s većim ili manjim žarom, započelo postavljati pitanje o opravdanosti "konfesionalnog" vjeronauka u školi, umjesto da to bude neki ekumenski ili opći predmet, ipak je konfesionalnost još uvijek jedna od bitnih i neodvojivih sastavnica tog predmeta¹⁹. To ne znači da takav predmet želi poništiti ili isključiti subjektivnost učitelja, ali u isto vrijeme znači i da se uzima u obzir, štoviše da se preporučuje i gotovo bih rekao zahtijeva, trajno osobno svjedočenje školskog vjeroučitelja. Nezainteresirana osoba ili ona koja bi u tom predmetu željela upotrijebiti nasilje kako bi postigla po sebi zacrtan cilj - obraćenje ili konkretno svjedočenje - nije dobrodošla na ovom području. Od vjeroučitelja se, među ostalim, traži: kompetentnost, stručno poštenje, strogost u znan-

stvenoj metodi, vjernost temeljnim postavkama škole i njezine opstojnosti te sloboda vlastitih ideja. I dok se tako ističe nužnost konfesionalnog vjeronauka, to nas nimalo ne priječi da u isto vrijeme istaknemo i nužnu potrebu za "laičnošću" suvremene škole, koja, jasno kada je riječ o javnim, državnim školama, u današnjim prilikama ne može i ne smije biti jednokonfesionalna pa ni višekonfesionalna, nego upravo "laična". Povijesni oblik vjeronauka u školi treba shvatiti i utemeljiti u konkretnoj situaciji, u vrlo jasnom kontekstu, u ozračju kojega se promatraju: kulturno obzorje, ideologije, model društva, ljudske osobe, religioznosti, odnos koji postoji među religioznim udruženjima i državama pojedinačno i međusobno. Takav predmet treba se, danas je to očito, odvijati tako da uzima u obzir aktualne ciljeve škole i države o kojoj je riječ te se treba temeljiti i na konkretnom školskopedagoškom području, u skladu s općim i posebnim ciljevima škole, što se među ostalim uočava i kroz njezine opće i posebne planove i programe.²⁰

2.3. Odnos župne kateheze i vjeronauka u školi

Sve nas to upućuje da treba razlikovati "vjeronauk u školi" i "župnu katehezu", ne

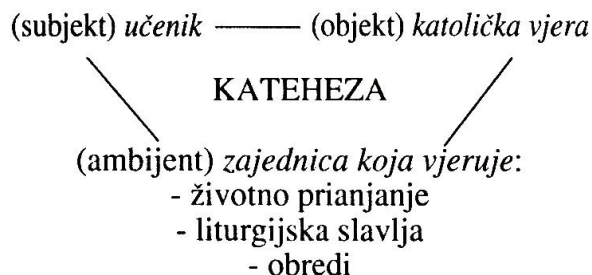
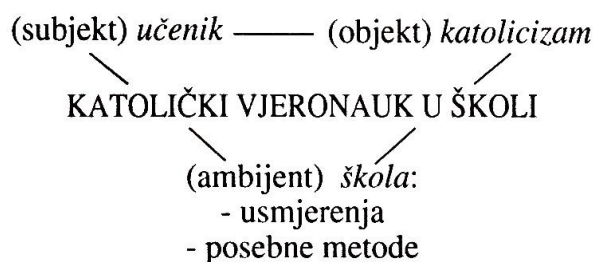
18 Usp. isto.

19 U svezi sa situacijom u Njemačkoj, koja je zbog više razloga posebno značajna, usp. npr. "Katechetische Blätter" 120(1995)9, napose sljedeće priloge: W. ALBRECHT, *Konfessionalität und Perspektivenübernahme*, str. 600-603; N. METTE, *Konfessioneller Religionsunterricht ist heute (zumindest) ökumenischer Religionsunterricht*, str. 604-607; G. LANGE, *Identität und Verständigung. Die EKD-Denkschrift zu "Standort und Perspektiven des Religionsunterrichts in der Pluralität" vom September 1994*, str. 615-620; N. SCHOLL, *Von den Kirchen gemeinsam verantworteter RU? Argumente aus der Literatur*, str. 621-624. Vidi također: K. HOCK, *School Textbook Projects in Interreligious and International Co-operation*, u: "British Journal of Religious Education" 18(1995/96)1, 39-47; U. R., *Bischofskonferenz: Klare Worte zu Asyl und Religionsunterricht*, u: "Herder Korrespondenz" (=HK) 49(1995)4, 171-172; B. HÜBER-RUDOLF, *Noch im Wartestand. Die Diskussion um islamischen Religionsunterricht in Deutschland*, u: HK 48(1994)11, 580-584.

20 Usp. Roberto REZZAGHI, *Didattica della religione cattolica*, nav. dj., str. 54-58.

tako kao da bi se htjelo reći da jedno nema veze s drugim, nego tako da se shvati, prizna i prihvati svojstvena razlika i autonomija škole i specifične crkvene župne zajednice. Vjeronauk u školi je, moglo bi se reći, "kulturalno kvalificirana analiza - sa svim instrumentarijem koji je proporcionalan raznim školskim usmjerenjima - religiozno-kršćanskog, naročito katoličkog, iskustva, kao važnog dijela kulturne sredine u koju je učenik uključen".²¹ Vjeronauk u školi treba pomoći učeniku da shvati konstitutivnu dimenziju unutarnjeg iskustva kršćanstva i da s time u svezi izvrši osobni izbor s obzirom na vjeru, ali - to je u svezi sa školom naročito važno - taj izbor treba *obaviti i živjeti* izvan školske sredine, prije svega u zajednici vjernika. Tako je dakle moguće govoriti o katekizmu kao sredstvu koje se upotrebljava u okviru župne kateheze, odnosno o vjeronaučnom udžbeniku koji se upotrebljava tijekom vjeronaučne nastave u školi. Budemo li sve to imali na umu, bit će manje nesporazuma, a naš će sveukupan katehetski i vjeronaučni napor zasigurno biti plodniji.

Mjesto i uloga vjeronauka u školi odnosno župne kateheze, uzimajući u obzir upravo okolinu-ambijent u kojima se oboje odvijaju, iako su subjekt i objekt njihova odgojnog rada isti, mogli bi se grafički prikazati na sljedeći način:²²

3. ŠKOLSKI VJERONAUČNI UDŽBENIK

Vjeronaučni udžbenik nije katekizam. Katekizam je, kao što smo već vidjeli, katehetsko pomagalo, "knjiga koja sadrži osnovno izlaganje temeljnih kršćanskih istina"²³, točan i siguran, jasno i jednostavno izložen sažetak kršćanskog nauka, u kojemu se čitatelj ne opterećuje učenim mišljenjima pojedinih teoloških škola. Vjeronaučni udžbenik ima, međutim, drugačiju ulogu i drugačije mjesto, što je i razumljivo: to je školska knjiga koja se upotrebljava u školi, a nastoji istovremeno voditi računa o zahtjevima, dužnostima i pravima triju subjekata - škole, Crkve i učenika.

3.1. Školski udžbenik općenito

U ne tako davnoj prošlosti, tijekom 18. i 19. stoljeća, udžbenik tekstovno konkretizira službene nastavne programe i u takvom udžbeniku prevladava ili gotovo isključivo postoji tekstovno izlaganje.²⁴ Učenici uče tako da čitaju tekst više puta i zatim ga ponavljaju sve dok ga nisu dobro ili čak cjelovito upamtili, memorirali. Tu je na prvom mjestu drevna latinska izreka koja kaže: Ponavljanje je majka učenja (*Repetitio est mater studiorum*). Na prijelazu iz 19. u 20. stoljeća pa sve do početka II. svjetskog rata tzv. nova škola ističe da je osnovna svrha i cilj škole, koja se često naziva "radna škola", da osposobi mlade naraštaje za rad. U takvoj školi udžbenici učenika upućuju na izvođenje određene djelatnosti, na određeni rad pa udžbenik postaje neka vrsta *radne knjige*.

Suvremeni školski udžbenik je osnovna, funkcionalna školska knjiga. S obzirom na učenje i na školu treba se prisjetiti da *školovanje*, koje je netko s pravom nazvao čovjekovom "socijalnom mladošću", za

21 Z. TRENTI, *La religione come disciplina scolastica. La scelta ermeneutica*, Leumann (To), LDC, 1990, str. 104.

22 Usp. *isto*, str. 102-103.

23 Roberto REZZAGHI, *Didattica della religione cattolica*, nav. dj., str. 48.

24 Usp. Vladimir POLJAK, *Didaktičko oblikovanje udžbenika i priručnika*, Zagreb, Školska knjiga, 1980, str. 17 i dalje.

svakog čovjeka nužno prestaje na određenom stupnju. Međutim, čovjekovo *obrazovanje* traje koliko i njegov život. Suvremeni školski udžbenik, koji je prestao biti svojevrsno "skladište informacija", poštuje datosti školovanja i obrazovanja te treba biti voditelj permanentnog procesa čovjekova obrazovanja i voditi odgajanja prema otkrivanju novih spoznaja. Udžbenik je ujedno i knjiga za učenje, ali i knjiga koja učenika *uči učiti*. Autori i izdavači svih suvremenih udžbenika, dakle i školskih vjeronaučnih, nastoje stoga smanjiti osnovni udžbenički tekst, ostavljajući još više prostora za didaktičko-metodički dio, koji se sastoji od: pitanja, vježbi, zadataka, uputa, naloga, sažetaka...

Moglo bi se isto tako podsjetiti na još nekoliko definicija koje se odnose na školski udžbenik, bez obzira o kojem je predmetu riječi. Školski udžbenik je "izvor znanja u kojemu je znanstveno i /učeniku/ dostupno izložena nastavna građa prema programu određenog nastavnog predmeta"²⁵, knjiga u kojoj je didaktički transponirana znanost ili struka; knjiga u kojoj se znanstveni ili stručni sadržaji prerađuju na poseban način, uzimajući u obzir pedagoška, psihološka i didaktičko-metodička načela. To je, osim toga, i "osnovna školska knjiga", nacionalna knjiga (promiče prije svega nacionalnu kulturu i državu) koja ima i socijalno-integrativnu ulogu. Priređena je i uređena u skladu s važećim nastavnim planom i programom, učenici je gotovo svakodnevno upotrebljavaju, a oblikovana je tako da promiče racionalno, optimalno, ekonomično i djelotvorno obrazovanje učenika. Osim toga, udžbenik vodi računa i o dobi učenika, kao i o posebnosti konkretnog odgojno-obrazovnog područja kojemu je namijenjen. Upravo stoga što nije jedina školska knjiga ili jedino pomagalo, udžbenik upućuje učenika na druge knjige, kao što su rječnici, enciklopedije, hrestomatije te izvorna i stručna literatura.

3.2. Suvremeni školski vjeronaučni udžbenici

Današnji vjeronaučni udžbenici odražavaju promjene koje su nastale ne samo u po-

imanju, planiranju i programiranju vjeronauka kao školskog predmeta nego i promjene u naglascima koji se stavljaju pred zadatak navještaja vjere u specifično školskoj sredini.

S time u svezi vjeronaučni udžbenici mogu stavljati naglasak na biblijski sadržaj, na sadržaj koji prikazuje nauk crkvenog učiteljstva, pretežno teološke izričaje odnosno društveno-etičke pojmove. Osim toga, treba voditi računa i o tome da je vjeronauk u školi *jedan* od brojnih školskih predmeta i da kao takav treba imati u vidu i zahtjeve interdisciplinarnosti kao i opći, kurikularni nastavni plan.

Danas kad je cijeli svijet mnogostruko povezan i kad su i krajnji dijelovi zemaljske kugle približeni jedni drugima, zahvaljujući ogromnom napretku ostvarenom na području sredstava javnog priopćivanja i prenošenja informacija, nije nikakva novost otkriti da je vjeronaučni udžbenik jedno od sredstava za posredovanje znanja, informacija, obavijesti... unutar škole. Ipak, činjenica je, i to ne samo u našoj situaciji, da je *knjiga* kao medij učeniku uvijek na raspolaganju, dok se to za druge medije, kao što su npr. dijafilm, video ili audiokaseta, još uvijek ne može reći. Unatoč tome što današnji mladi žive u svijetu medija i tehnike, ipak se ne može automatski pretpostaviti da su svi mladi upućeni u rukovanje suvremenim medijima. Knjiga i tu ima stano vitu prednost: ne traži nikakvo posebno prethodno znanje ili pripremu, pretpostavljajući naravno da njezini korisnici znaju čitati, što je danas u razvijenijim zemljama normalna pojava. Osim toga, učenik može u svako doba slobodno i osobno odlučiti što će i gdje čitati iz svog udžbenika, a u nastavi se može organizirati npr. tumačenje teksta i slika, odgovori na pitanja itd.²⁶

Vjeronaučna je knjiga do kraja šezdesetih godina većinom imala četiri dijela:

-
- 25 Josip MALIĆ, *Koncepcija suvremenog udžbenika*, Zagreb, Školska knjiga, 1986, str. 11 i sl.
 26 Usp. K. MÜHLEK, *Strukturelemente eines Religionsbuches heute*, u: W. ALBRECHT i dr., *Das Religionsbuch. Zugänge zum Glauben*, Donauwörth, Auer, 1991, str. 45-52.

biblijski, povijesni, aktualni i bogoslužni. Suvremeni vjeronaučni udžbenici gotovo se uvijek razlikuju od tih knjiga, vodeći posebno računa o konkretnom životu i iskustvu vjeroučenika kao i o zahtjevima škole, suvremene didaktike i ostalih srodnih znanosti, kao i crkvene i društvene zajednice, tako da se mogu većinom razlikovati dvije glavne vrste tekstova: a) aktualni sadržaj (društveno-politički, individualni i društveno-etički); b) tekstovi (pjesme, isječci iz novina...) te slike (fotografije, karikature...) koji se većim dijelom uzimaju iz profanog (sekulariziranog, necrkvenog) područja.²⁷ Sadržaj vjeronauka u školi odnosno školskog vjeronaučnog udžbenika bit će motivacije vjere koje stoje na početku vjerovanja i koje ne prestaju davati smisao životu mnogih osoba ali i, upravo stoga što se uzima u obzir cjelokupna dosad iznesena problematika, konkretne povijesne činjenice, umjetnička i književna djela koja se bave religioznom problematikom.

3.3. Važnost rasporeda gradiva

Sadržaj suvremenog vjeronaučnog udžbenika drugačije je raspoređen od onoga u negdašnjim udžbenicima te ima i drugačiju ulogu. U suvremenim je vjeronaučnim udžbenicima manje temeljnih saopćenja, a naglasak je u većoj mjeri stavljen na: a) pojašnjenje određenih pitanja i problema; b) prikaz (opis, označivanje) raznih situacija i oblika suprotnih stajališta. *Sadržaji* imaju svoju vrijednost ne sami po sebi, nego u svojstvu promicanja učenja i razumijevanja.

3.4. Značajke oblikovanja vjeronaučnog udžbenika

Prednost se često daje *radnoj knjizi*, koja nudi puno informacija i tumačenja (tablice, dijagrami, npr. o raširenosti svjetskog stanovništva, o udjelu pojedinih velikih svjetskih religija, o raspodjeli velikih kršćanskih Crkvi). Tako se npr. već u knjigama za osnovnu školu daju napomene o imenima mjesta, o važnim događajima i o znamenitim biblijskim ili crkvenopovijesnim osobama. Tu su i usporedbe o suprotnim stajalištima, što se očituje kroz paralelno predočivanje kršćanskih i svjetovnih tekstova,

točno navođenje izvora te upute za daljnji osobni rad učenika. U suvremenim vjeronaučnim udžbenicima postoji i drugačiji prijem teološko-znanstvenih izričaja i metoda, npr. s obzirom na povijesni opis Isusova života ili kod uspoređivanja biblijskih govornih oblika. U tu se svrhu upotrebljavaju samostojni umeci (slike, pitanja, kratke scene iz svakodnevnog života) koji trebaju poslužiti motivaciji ili izazovu učenika. Tu su zatim i pojedini zadaci, kojima je cilj daljnje produbljivanje, a ne tek jednostavno ponavljanje upravo predočenog teksta.

3.5. Četiri osnovna oblika vjeronaučnog udžbenika²⁸

a) *Tematski ustrojen vjeronaučni udžbenik*. Nudi tematske cjeline, tj. teme kao što su npr.: društveno-političke teme, temeljne pojave i religiozne dimenzije ljudskog života. U svezi s pojedinom temom zatim se nadodaju tekstovi, slike te podaci, činjenice i materijali, a ne nedostaju niti odgovarajući informativni pregledi.

b) *Vjeronaučni udžbenik - čitanka*. Poznate su npr. biblijske čitanke ili čitanke u kojima su skupljeni odgovarajući književni tekstovi ili crkvenopovijesne pripovijetke. Građa i povezivanje takvih tekstova odgovaraju tematski ustrojenoj knjizi. U tematski ustrojenom vjeronaučnom udžbeniku može se uočiti razlika s obzirom na jedinstveno oblikovanje, odnosno s obzirom na temeljni oblik za nastavu tumačenja teksta, tako da istovremeno postoje i informacija i tumačenje.

c) *Knjiga koja usmjerava*. Riječ je o tematski ustrojenoj knjizi čiji je sadržaj tako ustrojen da pruža pouku. Drugim riječima, tu nalazimo informacije, tumačenja, postavljanje pitanja s različitih polazišta, a

27 Usp. H. SCHULTZE, *Das Religionsbuch*, u: E. FEIFEL i dr. (ur.), *Handbuch der Religionspädagogik. Bd. 2*, Gütersloh / Zürich - Einsiedeln - Köln, Güterloher Verlagshaus Gerd Mohn / Benzinger Verlag, 1978, str. 119-130.

28 Usp. isto. Vidi i: F. WEIDMANN, *Das Religionsbuch, nav. dj.*, str. 253-265. Iz ovog priloga uzeta su i pitanja 1-9 (vidi naprijed) kao podsjetnik za preispitivanje vrijednosti i uporabivosti pojedine knjige kao udžbenika za školski vjeronauk.

nerijetko se pojedina polazišta stavljaju u paralelni položaj. Sve to treba potaknuti učenika da, nakon što se upoznao s različitim polazištima, zauzme i svoje osobno stajalište.

d) *Vjeronaučni udžbenik načinjen prema nastavnom planu i programu.* To je knjiga koja svojim sadržajem veže i učitelja i učenika uz konkretnu, školskim planom i programom određenu školsku nastavu. Pojedini dijelovi su međuovisni i povezani te se nadovezuju jedan na drugi tako da zapravo jedan dio pretpostavlja onaj drugi. Bez poznavanja prethodnih dijelova učenik se često nije u stanju smisljeno ophoditi sa sljedećim sadržajima i metodama. Pritom je svejedno odgovaraju li takvom linearnom ustroju povijesna ili sustavno-logička gledišta.

4. NEKOLIKO ZAKLJUČNIH RAZMIŠLJANJA

S obzirom na konkretni školski vjeronaučni udžbenik, možemo se pitati:

1. Je li udžbenik tematiziran i ustrojen s obzirom na učenje?
2. Nastoji li udžbenik uspostaviti kontakt po mogućnosti sa svim učenicima u razredu?
3. Odgovaraju li ponuđeni sadržaji svakodnevnom iskustvu učenika?
4. Mogu li se pomoću ponuđenih biblijskih tekstova i izričaja vjere pojasniti i aktualni problemi iz iskustvenog svijeta odraslih?
5. Koje je značenje govora/jezika u udžbeniku?
6. Odgovaraju li teme i sadržaji udžbenika ispravnim ciljevima i sadržajima?
7. Postoji li odgovarajući slijed i odnos između dokumentarnih fotografija, fotografija s motivima, crteža, karikatura, kolaža, umjetničkih slika i grafika?
8. Promatra li knjiga učenika kao partnera u nastavi ili kao primatelja znanstvenog gradiva?
9. Je li knjiga i s vanjske i s unutarnje sadržajne strane grafički tako atraktivno oblikovana te će je učenici htjeti uzeti u ruke, bit će potaknuti da je čitaju i izvan nastavnog sata vjeronauka u školi?

Jasno, i uz takvo poimanje javljaju se kritike i postavljaju određena pitanja. Motivi kritike su: društveno-politički, stručno-znanstveni i pedagoškodidaktički. Tako se pita je li izlaganje u pojedinom vjeronaučnom udžbeniku primjereno vremenu u kojem se nalazimo, a kritika se odnosi i na sadržaj i pojedine tendencije. S obzirom na teologiju, vjeronaučni udžbenik treba biti tako sastavljen da i učenici i učitelji uzmognu znati kakvo je stanje s obzirom na teologiju, drugim riječima da su u osnovnim crtama upoznati s glavnim suvremenim teološkim gibanjima. Stoga će u udžbeniku na odgovarajućim mjestima biti sažeci u kojima se govori npr. o osobi Isusa Krista, o uskrsnuću, o autoritetu i demokraciji u Crkvi... Vjeronaučni udžbenik mora, očito je, voditi računa i o teološkoj znanosti, ali pritom treba znati uskladiti i prikazati međuodnos teološkog i didaktičkog.

Didaktički ustroj vjeronaučnog udžbenika uspostavlja se i prikazuje prema godištu i vrsti škole. Teološke će sadržaje nuditi tako da budu pristupačni učeniku s obzirom na njegov iskustveni svijet. Ti su sadržaji sve više i više obrađivani i prikazivani tako da budu neprekidno povezani upravo s učenikovim konkretnim življenim iskustvom.

Učenik bi sa svoje strane trebao upoznati i uvježbati nastavne i tematski koncentrične načine poučavanja. Stoga vjeronaučni udžbenik ne smije sadržajno odnosno metode jednostavno poredati jedne uz druge nego ih mora nastojati međusobno povezivati. Tako će npr. tematska jedinica "Kršćanstvo i marksizam" biti popraćena linearno ustrojenom jedinicom o novijoj teologiji povijesti.

Već danas, a pogotovo sutra, vjeronaučni udžbenik mora voditi računa i o drugima: o drugim religijama, o drugim svjetonazorima, o raznim oblicima kritike religije. Osim toga, vjeronaučni udžbenik treba sve više težiti za tim, da upravo na praktičnim primjerima prikaže međusobnu povezanost religije, vjere i života, odnosno Biblije, Crkve i povijesti Crkve. U određenom, ne tako davnom povijesnom razdoblju, praktički u

posljednjih nekoliko desetljeća, velika se pozornost tako pridavala vjeronauku usre-

dotočenom na probleme koji su se odnosili na društvo, pojedinca i teologiju.